

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.021:331.101.26

Семикіна М.

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Висвітлено окремі результати дослідження стану трудового потенціалу Кіровоградської області. Визначено існуючі проблеми у збереженні та розвитку трудового потенціалу області, здійснено прогностичні оцінки. Розроблено рекомендації щодо уповільнення руйнівних тенденцій у розвитку трудового потенціалу регіону.

The separate results of research of the state of labour potential of the Kirovograd area are reflected. Certainly existent problems in saving and development labour potential of area, the estimations of prognoses are carried out. Recommendations are developed in relation to deceleration of destructive tendencies at development labour potential of region.

Ключові слова: медико-демографічна криза, трудовий потенціал, розвиток, якість.

Key words: medico-demographic crisis, labour potential, development, quality.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Прискорення темпів соціально-економічного та інноваційного розвитку регіонів України безпосередньо залежить від підвищення продуктивності людської праці на основі піднесення ролі новітніх знань, зростання професійної майстерності. Домогтися цього неможливо без збереження та розвитку трудового потенціалу населення, який має характеризуватися міцним здоров'ям, високим рівнем загальної та професійної освіти, схильністю до безперервного навчання та інновацій, професійною мобільністю. Разом із тим вітчизняні вчені й фахівці з тривогою констатують, що в регіонах України спостерігаються негативні процеси у розвитку людських продуктивних сил, зокрема, кількісне скорочення та руйнація якості трудового потенціалу, загострення проблем ефективного використання та розвитку трудового потенціалу, що, своєю чергою, гальмує подальші позитивні зрушення в економіці регіонів, необхідні для забезпечення високоякісного людського розвитку. За таких умов виникає об'єктивна потреба в науковій оцінці стану трудового потенціалу в кожному регіоні та визначенні оптимальних шляхів його збереження і розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Серед українських дослідників вагомих внесок у вивчення цієї багатогранної проблеми внесли О. Амоша, С. Бандура, Д. Богиня, О. Грішнова, Б. Данилишин, М. Долішний, Т. Заяць, С. Злупко, Є. Качан, А. Колот, В. Куценко, Е. Лібанова, О. Новікова, В. Онікієнко, В. Приймак, С. Пиріжков, В. Стешенко, Л. Семів, А. Чухно, Л. Шаульська, Л. Шевчук та ін. Водночас, незважаючи на значне коло досліджень, можна з упевненістю стверджувати, що досі не створено дієвого механізму збереження та розвитку трудового потенціалу в Україні загалом і на рівні регіонів зокрема. Прояв негативних тенденцій у стані розвитку трудового потенціалу диктує нагальну потребу в продовженні наукових досліджень у цьому напрямі.

Мета статті полягає у висвітленні результатів аналізу стану формування та використання трудового потенціалу Кіровоградської області й визначенні напрямів його збереження та якісного розвитку в інтересах зростання конкурентоспроможності економіки регіону.

Виклад основного матеріалу досліджень. Розвиваючи відомі з літератури теоретичні підходи [1, с.695; 2, с.83], доцільно трактувати трудовий потенціал регіону як інтегральну сукупність властивостей та можливостей працівників підприємств та організацій регіону продуктивно реалізувати та розвивати у праці свої здібності, знання, досвід і професіоналізм із метою створення конкурентоспроможної продукції (робіт, послуг) для задоволення особистих, колективних та суспільних потреб. Іншими словами, під трудовим потенціалом регіону можна розуміти ту частину його населення, яка здатна за віком, здоров'ям, освітою, професійними навичками та здібностями працювати в економіці регіону. З урахуванням з таких уявлень трудовий потенціал регіону кількісно охоплює осіб працездатного віку і старше (від 15 до 70 років), які працюють або шукають роботу в регіоні. З якісної точки зору трудовий потенціал регіону відображає сукупність таких важливих характеристик, без яких неможлива продуктивна праця, як стан здоров'я працівників, освітньо-професійний рівень, кваліфікація,

трудова та інноваційна активність, здатність і прагнення до ефективної праці, безперервного навчання, освітньо-професійного розвитку.

Наше дослідження засвідчило, що формування, розвиток і використання трудового потенціалу Кіровоградської області відбувається в несприятливих соціально-економічних умовах. Економічні зрушення, в регіоні протягом останніх років майже не позначилися позитивні на стані добробуту населення, соціального та демографічного розвитку, більше того, за 1999–2007 рр. показники регіонального людського розвитку зменшилися. За сучасних умов трудовий потенціал області не лише скорочується кількісно, а й руйнується якісно, не використовується ефективно і раціонально, частина його залишається в резервному, прихованому стані, не працюючи на інтереси економічного та інноваційного розвитку регіону. Розглянемо окремі результати аналізу.

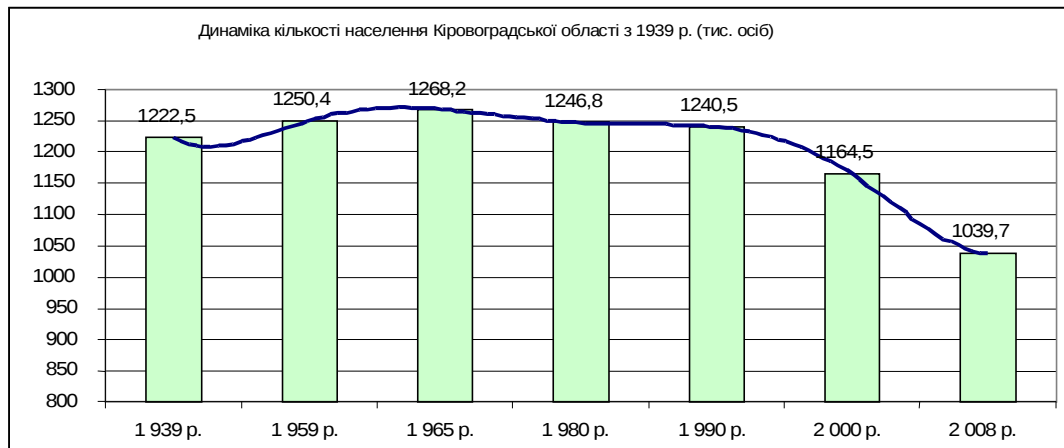

Рис. 1. Динаміка кількості населення Кіровоградської області у 1939–2008 рр.

За період ринкових реформ (1990–2008 рр.) Кіровоградська область кількісно втратила населення у 10 разів більше, ніж за попередніх 50 років. Це стало результатом прояву медико-демографічної кризи, довготривалої економічної кризи 1990-х років, недосконалої соціальної політики, що обумовило спаді рівня життя, стрімке зростання кількості захворюваності та смертності, зменшення народжуваності, збільшення міграцій за межі регіону.

Особливо швидко зменшується кількість населення в сільській місцевості. Внаслідок складніших соціально-економічних умов життя, нерозвиненої соціальної інфраструктури, обмеженого доступу до лікування в селах спостерігається вищий рівень захворюваності, смертності населення, ніж у містах, а також відплив молоді в міста (ці тенденції характерні з радянських часів). Порівняно з 1939 р. частка сільського населення в області зменшилась удвічі. За нашими оцінками, ці тенденції триватимуть, якщо зберігатимуться істотні відмінності в умовах життя і праці в місті й на селі, організації охорони здоров'я, соціальній інфраструктурі.

За 1990–2008 рр. захворюваність дорослого населення зросла на 50%, дітей – на 22%. Захворюваність жителів області на туберкульоз за цей самий період зросла втричі (за рівнем захворюваності на туберкульоз Кіровоградська область є одним із лідерів серед інших регіонів), на сифіліс – удвічі, ВІЛ/СНІД – у 400 разів. У структурі хвороб усіх без винятку вікових груп населення вагому питому вагу займають хвороби органів травлення та дихання. Крім того, серед дорослого населення особливо поширеними є хвороби системи кровообігу, серед підлітків – хвороби ендокринної системи, серед дітей – інфекційні захворювання. Вкрай небезпечних тенденцій набувають темпи зростання показників захворюваності дітей на новоутворення та хвороби, пов'язані з вродженими аномаліями. Найшвидшими темпами зростає в області кількість уперше зареєстрованих серед дітей хвороб крові, ендокринної, сечостатевої та кістково-м'язової систем: тільки впродовж 1991–2006 рр. вона зросла відповідно на 38, 32, 54 та 35%. Водночас, у зазначеному періоді більш ніж утричі підвищилася кількість новоутворень, уперше зареєстрованих серед дитячого населення. Аналіз засвідчив вражаючі факти: у 2006 р. смертність дітей у віці від народження до 4-х років перевищила загальноукраїнські показники на 37%, у віці від 5-ти до 9-ти років – на 50%, від 10-ти до 14-ти років – на 33%.

Погіршення стану здоров'я населення Кіровоградської області призвело до підвищення показників смертності на всій її території. Тільки за 1991–2006 рр. смертність населення області зросла на 18%, у 2006–2007 рр. вона була однією з найвищих в Україні. Внаслідок надмірної смертності область втрачає щорічно майже 19 тис. осіб (для порівняння, такою є середня чисельність мешканців районного центру).

Слід підкреслити, що для перспектив використання трудового потенціалу в економіці області дуже тривожним є той факт, що найшвидшими темпами на Кіровоградщині зростає смертність населення трудоактивного віку. Упродовж 1991–2007 рр. смертність осіб у віці 20–29 років підвищилася на 41%, 30–39 років – на 50%, 40–49 років – на 30%, 50–59 років – на 20%. Це свідчить про низьку якість життя і незадовільний стан здоров'я працюючих в економіці регіону, який неналежним чином фіксує медична статистика. Втрачено, на жаль, колишню увагу до утвердження здорового способу життя, занять фізкультурою, всеохоплюючої медичної діагностики та профілактики захворювань, контролю за умовами праці, її безпекою.

З іншого боку, хворі працівники не звертаються до медичних закладів через обмеження коштів на ліки та побоювання втратити роботу. І тільки високі показники передчасної смертності, особливо чоловіків, засвідчують поганий стан здоров'я багатьох працівників, а також тяжкі умови праці, які часто не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. До речі, 42% 20-річних чоловіків області не доживають до 60 років, ризик померти у працездатному віці в чоловіків утричі вищий, ніж у жінок.

На рис. 2 наведені фактичні та прогнозні дані, що стосуються динаміки народжуваності в області у 1990-ті роки. Можна побачити різке зниження народжуваності, яке відбулося в результаті економічної кризи, спад рівня життя – так звану «демографічну яму». Її пік припадає на 1998–2001 рр. Через 15–18 років (з 2013-го року) економіка області має особливо гостро відчувати наслідки «піку» демографічної кризи як гострого дефіциту працездатних осіб серед молоді.

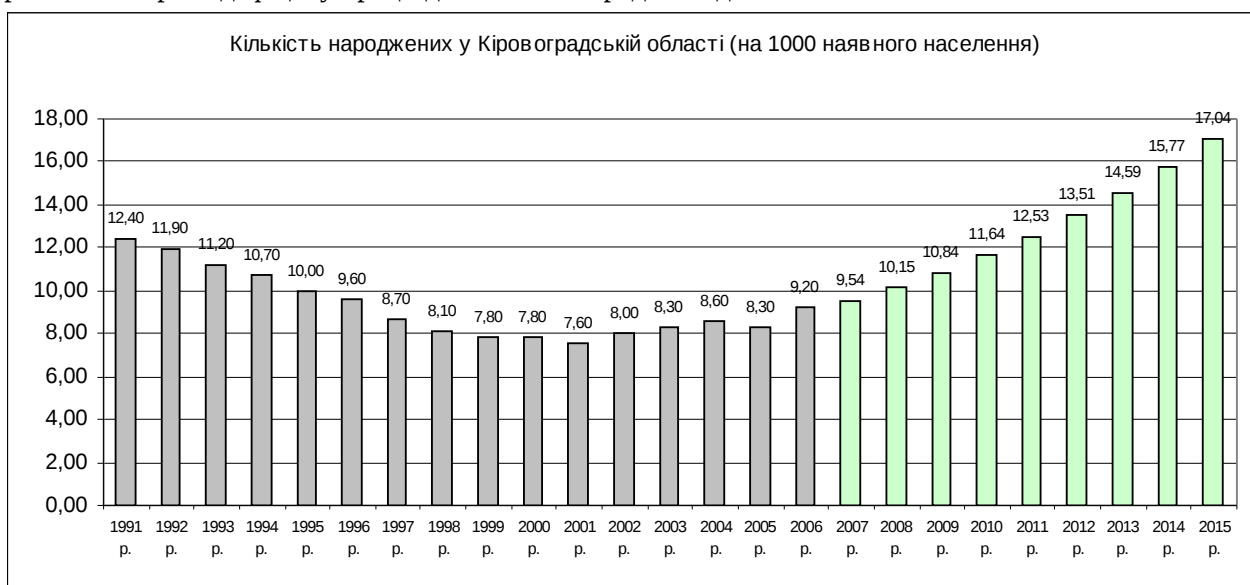

Рис. 2. Народжуваність у Кіровоградській області у розрахунку на 1000 осіб (фактичні дані та прогноз до 2015 р.).

Зауважимо, що наведені прогнозні очікування зростання народжуваності (у розрахунку на 1000 осіб) відображають оптимістичний варіант розвитку подій до 2015 р., що враховує збільшення державної допомоги матерям, які народжують дітей, зростання доходів, стипендій, соціальної допомоги безробітним. Однак він не враховує можливі наслідки глобальної фінансової кризи для економіки України, які можуть призвести до зниження рівня народжуваності та зростання смертності в результаті того, що окремі верстви населення за умов інфляції не зможуть купувати необхідні ліки, забезпечувати себе високоякісним харчуванням, планувати народження дітей (у такому разі, зрозуміло, буде можливий інший, песимістичний варіант розвитку подій у сфері демографічних процесів).

Окреслені демографічні тенденції та прогнозні оцінки щодо їх подальшого розвитку для економіки Кіровоградської області означатимуть загострення проблеми формування трудового потенціалу, передусім, старіння населення, нестачу молоді робочої сили, необхідність ефективнішого використання трудового потенціалу області.

Із таблиці 1 можна побачити, що трудовий потенціал Кіровоградської області останніми роками швидко зменшується (так, у 2000 р. в економіці області було офіційно зайнято 511,1 тис. осіб, у 2007 р. статистика показує зменшення офіційно зайнятих до 503,2 тис.). Причини такого скорочення – наслідки демографічної кризи, загального зменшення кількості населення, перехід частини працюючих у тіньову (неzareєстровану) економіку, вплив частини осіб працездатного віку за межі регіону (трудова міграція). Поряд із кількісним зменшенням трудового потенціалу можна побачити, що в його складі у 2,4 раза зросла частка осіб старше працездатного віку, тобто тих, хто старше 70 років і вимушений

працювати заради більшої соціальної захищеності. Якщо у 2000 р. кожний 28-носій трудового потенціалу був старше працездатного віку (за методологією Міжнародної організації праці таким вважають вік від 15-ти до 70-ти років), то у 2007 р. – вже кожен 12-й. Можна очікувати, що наступними роками (до 2015 р.) в кількісному складі трудового потенціалу зменшуватиметься частка молодих людей і збільшуватиметься частка людей похилого віку.

Таблиця 1.

Населення Кіровоградської області за показниками економічної активності (тис. осіб)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007 рік до 2000 року
Економічно активне населення	511,1	507,2	517,8	504,4	499,3	501,5	500,2	503,2	0,98
працездатного віку	493,3	489,4	480,1	471,6	467,7	460	460,1	461,3	0,94
старше працездатного віку	17,8	17,8	37,7	32,8	31,6	41,5	40,1	41,9	2,35
Зайняте населення	435,2	429,3	470	454,9	444,5	457,5	458,9	462,4	1,06
працездатного віку	419	412	433,3	422,1	413,7	416	418,8	420,5	1,00
старше працездатного віку	16,2	17,3	36,7	32,8	30,8	41,5	40,1	41,9	2,59
Безробітне населення (за методологією МОП)	75,9	77,9	47,8	49,5	54,8	44	41,3	40,8	0,54
працездатного віку	74,3	77,3	46,8	49,5	54	44	41,3	40,8	0,55
старше працездатного віку	1,6	0,6	1,0	–	0,8	–	–	–	–
Економічно неактивне населення	319,8	315	301,9	311,8	314,1	308,4	303,7	292,7	0,92
працездатного віку	156,2	164,1	164,3	171	172	173,4	168,6	161,1	1,03
старше працездатного віку	163,6	150,9	137,6	140,8	142,1	135	135,1	131,6	0,80

До позитивних змін у складі трудового потенціалу слід віднести зменшення кількості безробітних осіб майже у 2 рази (з 75,9 тис. осіб у 2000 р. до 40,8 тис. осіб у 2007 р.). Такий результат відображає процеси поживлення економічної діяльності підприємств в регіоні саме в цей період та підвищення ефективності діяльності служб зайнятості. Тим часом, аналізуючи використання трудового потенціалу, можна побачити загрозливу тенденцію – за цей самий період на 3% або на 4,9 тис. осіб зросла кількість економічно неактивного населення працездатного віку, тобто людей віком від 15 до 70 років, які можуть працювати, проте не зайняті в офіційній економіці області. Цей факт може викликати занепокоєння, оскільки трудовий потенціал цієї частини населення недовикористовується в офіційному секторі економіки й не тільки за рахунок продовження навчання у вищих навчальних закладах, а й через наявність тіньової (незарєєстрованої) зайнятості або маятникової трудової міграції (праця протягом тижня і більше в Києві, Дніпропетровську, інших містах та регіонах, інших країнах).

Аналіз галузевих пропорцій зайнятості населення дає змогу констатувати, що структурна перебудова економіки Кіровоградської області за результативністю та змінами суперечить вимогам завдань інноваційного розвитку. Розподіл зайнятих за секторами і галузями не можна вважати ефективним. Так, найбільша кількість зайнятих в області зосереджена у сільському господарстві (у 2007 р. – 31,53%). Більше половини з них зайняті в особистих селянських господарствах, функціонування яких ґрунтоване переважно на простій фізичній праці з низькою продуктивністю. Другою за обсягами зайнятості є сфера торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльність готелів та ресторанів (16,76%). Третя за цим показником – є промисловість (14,04%). Незважаючи на те, останніми роками в багатьох інших регіонах розпочала формуватися нова система відтворення виробництв наукомісткої, високотехнологічної продукції, у Кіровоградській області зрушення в структурі зайнятості все ще не набули сучасної постіндустріальної спрямованості (в результаті деіндустріалізації питома вага промисловості області у загальній зайнятості населення становить лише 14,5%). Отже, наявний трудовий потенціал Кіровоградської області не використовується раціонально та ефективно.

Враховуючи низку проблем, пов'язаних із диспропорціями у взаємодії розвитку ринку праці та ринку освітніх послуг, згортанням підготовки кадрів на багатьох підприємствах, занепадом професійно-технічної освіти в області, можна очікувати, що через 5–8 років економіка області відчуватиме надзвичайно гостру обмеженість трудового потенціалу (кадрову кризу на багатьох підприємствах), збільшення серед працівників частки осіб похилого віку й одночасно зменшення частки молодих працівників. При цьому за умов низької середньої заробітної плати порівняно з іншими регіонами

України можна очікувати зростання обсягів трудової міграції за межі області. Для регіону останнє означатиме, передусім, втрату молодих, освічених, кваліфікованих фахівців і робітників.

Висновки. Таким чином, результати дослідження засвідчили необхідність ужиття термінових заходів на макро- та мезоекономічному рівнях в інтересах збереження та розвитку трудового потенціалу. Враховуючи вплив глобальної фінансової кризи, необхідність комплексних багаторівневих заходів та потребу в залученні різноманітних економічних, фінансових, соціальних, організаційних важелів має бути сформована державна стратегія збереження і розвитку трудового потенціалу регіонів. Ключове значення, на наш погляд, мають такі заходи:

- кардинальне поліпшення стану охорони здоров'я, проведення всеохоплюючої діагностики та профілактичних заходів щодо збереження здоров'я та утвердження здорового способу життя, вдосконалення стимулювання праці медичних працівників;

- соціально-економічна підтримка в області молодих сімей (пільгові кредити на житло, сприяння у працевлаштуванні, гарантії місця в дитячих садках);

- заохочення людей похилого віку до активної трудової діяльності, створення для цього сприятливих умов і режиму праці;

- повніше використання трудового потенціалу осіб із обмеженими фізичними можливостями;

- максимальне залучення працездатного населення до легальної трудової діяльності в економіці області; ефективне й раціональне використання наявного трудового потенціалу на основі реструктуризації економіки;

- зменшення розміру податків на фонд заробітної плати з метою зниження тінізації зайнятості;

- вдосконалення законодавчої бази самостійної зайнятості та створення розгалуженої інфраструктури малого бізнесу;

- забезпечення керованості освітньо-професійним розвитком населення з урахуванням потреб регіонального ринку праці та перспектив інноваційних зрушень в економіці; реформування системи профтехосвіти;

- модернізація наявних та створення нових привабливих робочих місць;

- соціальна підтримка молодих працівників, стимулювання їх зайнятості в регіоні; гарантії першого робочого місця для випускників навчальних закладів.

Вважаємо, що активніше залучення трудового потенціалу області в її офіційну економіку та зменшення зайнятих у тіньовій економіці можна очікувати лише в разі створення привабливих робочих місць. Йдеться про ті робочі місця, які забезпечені гідною оплатою праці та сприятливими умовами трудової діяльності, перспективами заробітку для купівлі житла. Принципове значення має залучення інвестицій для створення *конкурентних* робочих місць, які б за рівнем оплати та умов праці мали б *конкурентні переваги* порівняно з іншими регіонами, що сприяло б збереженню кваліфікованої робочої сили в межах області. Вкрай важливою справою має стати оптимізація податкового законодавства, адже прагнення уникнути високого оподаткування фонду оплати праці породжує систему отримання заробітку у конвертах. Одночасно необхідним є відчутне зростання розміру пенсій та їх більша диференціація залежно від трудового стажу; це зацікавить найманих працівників у сплаті внесків у Пенсійний фонд і спрацює на користь офіційної зайнятості в регіоні.

Література

1. *Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 – К.: Видавничий центр “Академія”*, 2002. – 951 с.

2. *Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник.* – К.: Знання, 2004. – 535 с.

3. *Трудовий потенціал Кіровоградської області: стан та перспективи розвитку: [колективна монографія] / За ред. М. В. Семикіної.* – Кіровоград: ВАТ “Кіровоградське видавництво”, 2008. – 304 с.

4. *Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2007 р.* – Кіровоград, 2008. – 512 с.